

FUNDACJA NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ

Sylwia Urbańska

**MATKA POLKA
NA ODLEGŁOŚĆ
Z DOŚWIADCZEŃ
MIGRACYJNYCH ROBOTNIC
1989–2010**

TORUŃ 2015

Wydanie książki subwencionowane przez
Fundację na rzecz Nauki Polskiej
w ramach programu Monografie FNP

Redaktor tomu
Anna Mądry

Korekty
Magdalena Bizior-Dombrowska

Projekt okładki i obwoluty
Barbara Kaczmarek

Printed in Poland
© Copyright by Sylwia Urbańska
and Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

ISBN 978-83-231-3366-7

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze
Druk i oprawa: Abedik Sp. z o.o.
ul. Glinki 84, 85-861 Bydgoszcz

Spis treści

CZĘŚĆ I

INSPIRACJE TEORETYCZNO-METODOLOGICZNE

WPROWADZENIE	11
Transnarodowe macierzyństwo – ramy historyczne	20
Płeć a współczesny kolonializm	21
Polki w ekonomii globalnej – biografie dwóch dekad transformacji	25
Procesy wykorzeniające a opieka rezydencjalna	28
Cele badawcze	31
ROZDZIAŁ 1. „MATKI NA ODLEGŁOŚĆ” W LITERATURZE – W POSZUKIWANIU POJĘĆ I PERSPEKTYW	35
Na marginesie badań sondażowych	35
Na marginesie badań jakościowych	37
Opieka a terytorium domu – krytycznie o wpływach funkcjonalizmu	43
Transnarodowość jako propozycja ujęcia „relacji opiekuńczej na odległość”	49
Macierzyństwo w paradygmacie interpretatywnym	52
Pojęcia analityczne w badaniach stawania się transnarodową matką	55
ROZDZIAŁ 2. MIĘDZY ROLĄ BADACZKI A UCZESTNICZKĄ. O METODOLOGII BADAŃ	65
Autoetnografia jako punkt wyjścia	66
Badania terenowe – uzyskiwanie „potrójnego dostępu”	72
Wywiad narracyjny – wokół kwestii etycznych i zagadnień doboru próby	78
Specjalistyczna transkrypcja	82
Analiza dyskursu wokół „eurosieroctwa”	83

CZĘŚĆ II

WARIANTY PRZEJŚCIA W TRANSNARODOWE MACIERZYŃSTWO

ROZDZIAŁ 1. PROBLEM MATKI (ŻONY) POLKI. MIGRACJA	
EKONOMICZNA JAKO STUDIUM PRZEJŚĆ STATUSOWYCH	89
Niedostrzeżony wymiar. Społeczno-kulturowe kulisy niektórych wariantów migracji ekonomicznych	91
„Historia naturalna” badania – odkrycie zróżnicowania migracji ekonomicznych	91
Krytycznie o dominacji modeli ekonomicznych w literaturze migracyjnej	94
Migracja jako zagrożenie – fatalizm interpretacji w dyskursie naukowym	97
Perspektywa badawcza – trajektorie biograficzne a studium przejść statusowych	99
Nieustrukturyzowane przejścia statusowe	102
Własności procesu przejść statusowych	104
Globalizacja przebiegu separacji/rozvodu w doświadczeniach migracyjnych robotnic	106
 ROZDZIAŁ 2. DETRADYCJONALIZUJĄCY POTENCJAŁ MIGRACJI. STUDIUM PRZEJŚĆ STATUSOWYCH POLSKICH MIGRANTEK PO 1989 ROKU	 113
Separacja i rozwód w tradycyjnej kulturze – nieustrukturyzowane „przejścia statusowe”	115
Markery niedostępności rozvodu – wzory adaptacji i morderstwa tożsamości	127
„Balansowanie na cienkiej linii” – wielowymiarowe adaptacje w biografii rolniczki	139
Kurczenie się ekonomiczno-instytucjonalnych opcji pozostania w Polsce	146
Wykluczenie ekonomiczne	147
Wykluczenie mieszkaniowe	150
Wykluczenie instytucjonalne	152
Wykluczenie z prawa do bezpieczeństwa	161
Migracje jako wzorzec separacji/rozvodu – kolektywne przejścia statusowe	163

ROZDZIAŁ 3. WARIANTY TWORZENIA SIĘ „OPIEKI NA ODLEGŁOŚĆ”	
ANALIZA WZORCOWYCH PRZYPADKÓW	167
Warianty społeczno-ekonomiczne	168
Migracja jako konsekwencja bycia porzuconą – przypadek Wandy	168
Migracja jako plan separacji/rozvodu – przypadek Bożeny	179
Kontekst podejrzenia	187
Migracja jako ucieczka przed przemocą w małżeństwie/ /rodzinie – przypadek Wiesławy	193
Migracja jako przymusowa „nominacja” w układzie pieczeniarskim	204
Warianty ekonomiczne	205
Podsumowanie	211

CZĘŚĆ III

„PĘKNIĘTA” TOŻSAMOŚĆ. PRÓBA UTRZYMYWANIA CHWIEJNEJ
RÓWNOWAGI W RELACJACH

ROZDZIAŁ 1. STRATEGIE „REPEROWANIA” TOŻSAMOŚCI	217
Między „amputacją” a rutynizacją – proces stawiania się robotnicą	220
Transnarodowa matka Polka – tradycyjne zasoby w legitymizacjach	231
„Umowa migracyjna” z dziećmi	231
Symbolika poświęcenia	234
Polka potrafi – strategię opiekuńcze „na odległość”	239
ROZDZIAŁ 2. MACIERZYŃSTWO W KONTEKŚCIE PODEJRZENIA – ZAŁAMYWANIE SIĘ CHWIEJNEJ RÓWNOWAGI	245
Opiekunowie w przedstawianiu transnarodowego macierzyństwa jako porzucenia – społeczno-ekonomiczne warianty wyjazdów migracyjnych	247
Porzucenie vs. poświęcenie – nieprzekładalność perspektywy w interakcjach z dziećmi	248
Przypadek Wandy	248
Przypadek Barbary	258
Uwarunkowania strukturalne i układy opiekuńcze a wprowadzanie kontekstu podejrzenia	262
Przypadek Aldony	264

Przypadek Wiesławy	271
Trajektoria „odstawiania się matką” – konsekwencje wprowadzania kontekstów podejrzeń dla tożsamości i biografii kobiet	274
Ambiwalencja – utracony czas vs. biografia jako poświęcenie	278
Warianty ekonomiczne	285
Druga strona „kultury migracyjnej” – społeczności migracyjne w generowaniu kontekstów podejrzeń	285
ROZDZIAŁ 3. CAŁA POLSKA LICZY „EUROSIEROTY”. PANIKA MORALNA I PŁEĆ W WYKLUCZENIU ORAZ STYGMATYZACJI RODZIN MIGRANTÓW	
Panika moralna a zmiana społeczna	295
Kariera pojęcia „eurosieroctwo”	296
Ogólnopolskie akcje liczenia „eurosierot”	297
Ale kim jest „eurosierota”?	303
Obraz dysfunkcyjnego rodzica i dyskurs moralny	308
„Ucieczka Polek” – problem z nierezydencjalną matką	314
Instytucjonalizacja „eurosieroctwa” – gdy pomoc staje się stygmatyzacją	320
Podsumowanie	325
ZAKOŃCZENIE	329
PODZIĘKOWANIA	341
BIBLIOGRAFIA	343
SUMMARY	365
INDEKS OSOBOWY	371
INDEKS RZECZOWY	377

CZĘŚĆ I

Inspiracje teoretyczno-metodologiczne

Wprowadzenie

Czy socjologię rodziny można napisać inaczej, gdy spojrzymy na zjawiska, jakie po 1989 roku zachodzą w warstwach społeczeństwa mniej uprzywilejowanych ekonomicznie, w grupach rolniczek i rolników, robotnic i robotników? Jak w późnym kapitalizmie wygląda specyfika procesów indywidualizacji w społecznościach od wielu lat pojmowanych jako twierdze tradycyjności i niełączonych z przemianami postmodernizacyjnymi? Kiedy zastanawiamy się nad różnorodnością konfiguracji i praktyk rodzinnych, które są dalekie od normatywnego wzorca tradycyjnej rodziny, przychodzą nam na myśl obrazy wielkomiejskich kreatywnych elit należących co najmniej do klasy średniej. O tych alternatywnych formach związków intymnych, opiekuńczych i miłosnych – takich jak rodziny patchworkowe, pary z podwójnym dochodem finansowym, jednak intencjonalnie bezdzietne (DINKS, *Double Income No Kids*), żyjący razem-osobno (LAT, *Living Apart Together*), grona przyjacielskie i wiele innych – myślimy też jak o zupełnie nowych zjawiskach. Tak przyzwyczailiśmy się do tych skojarzeń, że trudno nam wyobrazić sobie, że na przeciwnym biegunie społecznym już od dawna intensyfikują się procesy, które – jeśli przyjrzeć się im z bliska – mogą zburzyć nasze wyobrażenia na temat tego, jakich grup faktycznie dotyczy zmiana.

Od co najmniej kilku dekad bohaterkami cichej, niewidzialnej, ale masowej rewolucji są imigrantki – sprzątaczkami i opiekunkami zamieszkujące wraz z milionami podobnych sobie globalnych robotnic getta migracyjne w metropoliach Europy i Ameryki. Wykorzenione z dnia na dzień ze swoich domów – małych i wielkich ojczyzn – pozbawione bliskości z dziećmi i rodzinami, okradzione z dotychczasowych tożsamości i statusów, wrzucone do anonimowych skupisk migrantów na skutek skomplikowanych procesów rynkowych oraz polityki cięć socjalnych neoliberalizujących się państw, muszą

zreorganizować swoje życie. W biografiami tych kobiet i ich dzieci – rozłączonych na czas kilku- czy też kilkunastoletniej migracji matek za chlebem – uwidaczniają się globalne nierówności rynkowe, klasowe i genderowe, a tym samym trudne do pogodzenia różnice dotyczące mobilnych społeczeństw. Jednym z wyzwań staje się znalezienie sposobu na zachowanie emocjonalnej bliskości z rodziną mimo dzielącej odległości. Pojawiają się również pytania: jak być „matką na odległość”? Jak przechodziły tę zmianę miliony Polek wyjeżdżających masowo po otwarciu granic w 1989 roku? Jaki obraz doświadczeń biograficznych migrujących matek – robotnic zwalnianych z restrukturyzujących się fabryk, rolniczek, gospodyń domowych – przynoszą lata 1989–2010? Czy stały się forpcztą przemiany rodzin utożsamianych z tradycyjnymi wzorcami i klasą ludową? Migracji towarzyszy przecież skomplikowany proces przedefiniowywania związków intymnych, opiekuńczych, relacji płci. Jak możemy wyjaśnić te subwersje, gdy zogniskujemy uwagę na macierzyństwie i jednocześnie spojrzymy przez jego pryzmat na globalizującą się tradycyjną rodzinę?

W książce analizuję globalne procesy zmiany społecznej na polu intymnych relacji rodzinnych, których przejawem jest tworzenie się transnarodowego macierzyństwa. Termin ten odnosi się do sytuacji, w której matka przebywa tymczasowo lub stale w innym państwie, ale mimo terytorialnej rozłąki nadal angażuje się w opiekę i wychowanie dziecka; jest obecna jednocześnie „tu i tam” (Hondagneu-Sotelo, Avila 1997). Przyglądam się złożonym procesom przejścia w alternatywną dla realizowanej stacjonarnie opieki organizację praktyk macierzyńskich, a także towarzyszącym temu procesom nabywania przez kobiety nowych tożsamości społecznych i statusów. Analizuję to z perspektywy doświadczeń biograficznych globalnych robotnic, jak określa się miliony migrantek ekonomicznych, które

¹ Termin „robotnice”, budzący skojarzenia z epoką industrialną, został użyty celowo. W feministycznych, interseksjonalnych analizach globalnych migracji kobiet zwraca się uwagę na klasy, z których wywodzą się i które tworzą migrantki. Termin „robotnice” ma zatem głęboki sens polityczny – zarówno podkreśla nowe światowe podziały i formy układowania, jak i kieruje uwagę na specyficzne warunki pracy w sektorach prac dla migrantów.

od lat 70. XX wieku podejmują pracę przede wszystkim w nielegalnych i nieregulowanych sektorach relatywnie tanich usług, głównie domowych i opiekuńczych, w bogatszych, postprzemysłowych państwach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. W celu zrozumienia ich doświadczeń zdecydowałam się zbadać biografie polskich migrantek zarobkowych, których doświadczenia transnarodowego macierzyństwa są wyznaczone przez przełomowe wydarzenia w Europie Środkowo-Wschodniej, upadek żelaznej kurtyny i otwarcie granic po 1989 roku oraz procesy europeizacji związane z akcesją Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Indywidualne, ale też kolektywne, bo współdzielone z innymi migrantkami-matkami, doświadczenie procesu stawania się (nie)legalną migracyjną robotnicą i transnarodową matką, a w niektórych wariantach również ekszozną, jest widziane całościowo, co umożliwia analiza narracji autobiograficznych. To jednocześnie historia 2 dekad polskiej transformacji i globalizacji widzianych oddolnie, z perspektywy kobiet.

Książka opiera się na analizie ponad 50 wywiadów narracyjnych z migrantkami, które przeprowadziłam w latach 2005–2010. Wyniki tu prezentowane nie mogłyby jednak powstać bez intensywnych badań terenowych prowadzonych przeze mnie na przestrzeni 7 miesięcy w latach 2008–2009 w Polsce i Belgii. Dzięki nim miałam możliwość uczestniczenia w życiu kobiet, ich rodzin i społeczności migracyjnych na wsiach i w małych polskich miasteczkach, ale także w gettach migracyjnych Brukseli. W ten sposób uzyskałam też wgląd w różnorodne perspektywy dzieci, opiekunów i innych osób lub instytucji zaangażowanych w migrację matek i ich rodzin. Specyfika badanych problemów wymagała interdyscyplinarnego ujęcia, stąd też w pracy zostały użyte teorie socjologii i antropologii rodziny, migracji, krytyki feministycznej, a także narzędzia socjologii interpretatywnej.

Podjęcie tego zagadnienia wydaje się istotne z wielu powodów; kilka z nich zamierzam omówić szerzej. Po pierwsze, od kilku dekad obserwujemy przyspieszenie przemian więzi społecznych, które są rewolucyjne nie tylko w perspektywie masowych migracji, ale również w wymiarze podważania dotychczasowych praktyk i sposobów rozumienia naszego współbycia z innymi (Giza, Marody 2004). Wy-